

מי היא שעמדה?

להוסיף את הקולות, הדמויות, התובנות והעשיות הנשיות להגדה

נירה נחליאל

אנחנו מאמינות ומקוות שהיא עומדת לנו ומבטיחה שניתן להוסיף חוליה לרצף הסיפור היהודי המכונן את זהותנו, בה כולנו, נשים וגברים, שותפים שווים.

יציאה מהמיצרים

ראשיתה של ההגדה והיא שעמדה - הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש, כאמור, בבית המדרש "ניגון נשים" במדרשה באורנים, בו לומדות נשים מכל הזרמים החילוניים והדתיים, ויוצרות פרשנות חדשה למקורות עתיקים. במסגרת בית המדרש נערכים מזה כשש-עשרה שנים 'סדרי נשים' לקראת ליל הסדר!

"וְהִיא שְׁעִמְדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ", אנו שרים בחגיגות בליל הסדר. לא פעם, כשמגיעים לחלק זה בהגדה עולה השאלה: מי היא שעמדה? אנחנו אפילו מופתעים מעט שיש איזו "היא" שעומדת לאבותינו ולנו. בחיפוש מהיר אחרי תשובה לשאלה אנחנו מרפרפים כמה משפטים אחורה בהגדה ומוצאים את ההבטחה ששמר הקב"ה לישראל. ההבטחה עצמה נתונה לפרשנויות שונות. אנחנו, ב"ניגון נשים" במדרשה באורנים, בחרנו לקרוא להגדה של פסח, שהוצאנו עם מדרש נשי חדש, והיא שעמדה, מתוך אמונה כי ההבטחה שעמדה לאבותינו אכן עומדת גם לנו - שהיא מבטיחה שנגיע לארץ מבטחים, ונחיה בחופש ובכבוד; שהיא פונה וכוללת באופן מיוחד גם אותנו, הנשים, שקמות ועומדות כעת על מקומן, ומוסיפות את קולן למסורת הדורות.

1 סדר נשים במדרשה באורנים נחקר על ידי חגית אקרמן, וכדאי לקרוא עליו בהרחבה בספרה: עושות סדר, סדר פסח לנשים - מבט מגדרי, הוצאת רסלינג, תל אביב 2012. (להלן: עושות סדר).

מדרש שעוסק במגדר בתרבות היהודית ובחיי נשים בארץ, היה חשוב לנו בחג החירות להעלות את סוגיית החירות של נשים בזמננו ובמקומנו.

חירות הכתיבה

הלן סיקסו כתבה על הכתיבה הנשית:

על האשה לכתוב את עצמה. על האשה לכתוב על האשה ולהביא את הנשים אל הכתיבה שממנה הן הורחקו באלימות כפי שהורחקו מגופן שלהן. ... על האשה להיכנס לטקסט - כמו גם לעולם ולהיסטוריה - ביוזמתה הייחודית. אל לו לעבר להמשיך ולהכתיב את העתיד. ... צריך לחזות מראש עתיד אחר ובדחיפות. כיוון שההרורים אלה מתקדמים באזור הנמצא על סף התגלות, הם נושאים בהכרח את חותם זמן הביניים שאנחנו חיים בו, זה שהחדש נובע בו מהישן, וליתר דיוק החדשה הנובעת מהישן.²

הלן סיקסו רואה בניכוס הכתיבה על ידי נשים ביטוי לכוח ולעוצמה נשית, ומזמינה אף למרוד בכתיבה הגברית. העובדה שנשים לא כתבו בעבר, ושלא נוצרה מסורת של כתיבה ושלא פרשנות נשית, הופכת כמעט כל כתיבה נשית לפעולה חתרנית תחת התרבות הגברית.

אנחנו מעדיפות לראות את כתיבת מדרשי הנשים והוצאתם לאור, כיציאה משעבוד לגאולה, ברוח ההגדה של פסח. הכתיבה מאפשרת לנשים הכותבות להרגיש שייכות, ומציעה מקום לידע הייחודי שהן מביאות לעולם.

במהלך הלימוד והכתיבה להגדה, זכו הנשים המשתתפות להתנסות בכתיבה אישית, מדרשית ויוצרת תוך דיאלוג עמוק עם טקסטים עתיקים וחדשים השייכים לקאנון התרבותי היהודי. כך מספרות נשים שלקחו חלק בכתיבה ובסדר נשים:

ככל שאת מתכוננת, את מנכסת את החג והוא באמת שלך. החשיבה לפני והכתיבה הן מאוד משמעותיות בעיניי.

ואחרת מוסיפה על חווית הכתיבה והקריאה כיוצרת תחושת חיבור ושייכות:

'סדר נשים' במדרשה באורנים ובשלוחותיה במקומות רבים בארץ, מהווה הכנה רוחנית לפסח, ולקראתו נכתבה בכל שנה הגדה חדשה על ידי נשות בתי המדרש שלנו. במהלך השנים שבהן התקיימו סדרי נשים, נכתבו ונאספו מדרשים רבים, ולפני כארבע שנים הרגשנו שיש בידינו קובץ גדוש, עשיר ובעל ערך, והגיע הזמן להוציא מדרשים ופרשנויות אלה לאור, ולחשוף אותם גם לנשים וגברים שאינם חלק מ"ניגון נשים".

בלימוד בבית המדרש לקראת פסח, היינו שואלות את עצמנו איך ייתכן שבלייל הסדר אנחנו מספרים את הסיפור המכונן של עם ישראל - סיפור לידתו במיץ־ים ויציאתו לחירות - ללא דמויות הנשים שילדו אותו. הרי על ערש לידתו של העם עמדו המיילדות, נשים אמיצות שמרדו בצו הכיליון ודאגו להמשכות החיים, בת פרעה הצילה וגידלה את משה כנגד צו אביה, ומרים הנביאה סחפה איתה את כל העם על שפת ים סוף. בנוסף לסיפור המקראי שמגולל את סיפורן, גם חז"ל הרחיבו את דמויותיהן והוסיפו להן זכויות נוספות. היכן הן כל אותן נשים מופלאות ומדוע הן נעדרות מההגדה?

קול הנשים חסר גם ככותבות וכפרשניות של הסיפור. נשים לא היו חלק מבית המדרש, וההגדה של פסח, שנוצרה בהם במהלך הדורות, לא זכתה להכיל את פרשנותן. המחצית הנשית של העם לא נוכחת ולא שותפה בסיפור המרכזי שהוא התשתית התרבותית של עם ישראל.

רגע, תאמרו מיד - הרי בלייל הסדר כ-ו-ל-ג-ו-1-1 מסובים! אבל האם כולנו... מסובות? נשים רבות טורחות סביב שולחן החג, לפני ולאחרי, אך אינן "עורכות הסדר" - לא לוקחות חלק פעיל ומוביל בקריאה, לימוד, עיון וביצוע הנחיות ההגדה בלייל הסדר.

את כל אלה ביקשנו לשנות: רצינו להחזיר את נשות יציאת מצרים ותפקידן החשוב לסיפור ורצינו להוסיף

פרשנות מנקודות מבט של נשים. רצינו לתת לנשים מקום גם בפן הרוחני ובהובלת הטקסט. עברנו תהליך כפול, הדומה לשלבים שעבר הפמיניזם: ניסינו לשייך את הסדר ואת ההגדה אלינו, כאשר אנחנו "מחליפות" את העורך/אב הסדר, ברוח הפמיניזם הליברלי, שדרש לאפשר לנשים לקחת תפקידים שהיו מיועדים לגברים בלבד. במקביל יצרנו מרחב נשי ייחודי, המאפשר לנשים לבטא חלקים אחרים וייחודיים, בעלי ערך כשלעצמם, שאינם קיימים בסדר המסורתי, ברוח הפמיניזם הרדיקלי. לבסוף, כבית

2 הלן סיקסו, 'צחוקה של המדווה', 1975, מובא בתוך: ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד, עורכות: דלית באום ושות', 2006, עמ' 136.

העמדה המסורתית - פרשנות שממשיכה את מסורת הפרשנות המקובלת, ולעתים גם נשענת עליה. השנייה מוכרת כעמדה הפמיניסטית ה"כועסת", ומכונה גם 'הרמנויטיקה' של חשד'. המדרשים שנכתבו מעמדה זו מביעים כעס על הסדר החברתי הקיים, על המציאות ועל פרשנויות חז"ליות שהדירו או הקטינו נשים. השלישית ניתנת להגדרה כעמדה הפמיניסטית ה"מפויסת", או 'הרמנויטיקה של חסד'. הדרשניות שנקטו בה קראו את המקורות ב'עין טובה' ופייסנית, ומצאו בהם קולות מגוונים המביעים ראייה מורכבת יותר של המציאות. הרביעית יוצרת מדרש נשי אלטרנטיבי חדש, המבטא נקודת מבט נשית וניסיון חיים של נשים, אשר עומד בצד מדרשי חז"ל, וללא קשר הכרחי עמם.

בהגדה והיא שעמדה בחרנו לתת ביטוי לקולות השונים האלה כמדרש על ארבעת הבנים, כך שכל מדרש חדש בהגדה מסומן באופן גרפי כאחת מארבע בנות - חכמה, תמה, כועסת ושאינה יודעת לשאול.

בבואנו למלאכת המיון, הבחירה והעריכה של המדרשים שנכתבו לאורך השנים להגדה והיא שעמדה, בחרנו מדרשים ופרשנויות הכתובים במגוון סגנונות. חלקם ממשיך דרכי מדרש מסורתיות ומשתמש בלשון ההגדה ובמבנה המוכר של מדרש פסוקים או מילוי פערים בסיפור הקיים, חלקם יוצר מדרש נשי תוך שימוש בשפה ובדרכי הבעה חדשות, כמו שירה ואמרי הגות קצרים. מהם שנכתבו ברצינות, ומעל אחדים מרחפת בת צחוק.

במדרשים החדשים שבהגדה זו נמצא כמה מרכיבים. ומעט מזעיר מהם אדגים.⁵

5 תורת הפרשנות - גישה ייחודית לחקר טקסטים אשר יכולה לחשוף את ההקשר החברתי בו הם נוצרו, ולספק לקורא את האמצעים לחלוק את חוויותיו של המחבר.

6 כל המדרשים המצוטטים להלן לקוחים מתוך: נירה נחליאל וענת ישראלי (עורכות), והיא שעמדה - הגדה של פסח עם מדרש נשים חדש, המדרשה באורנים והקיבוץ המאוחד, 2012.

אני חושבת שזה עוד שלב שבו אנחנו ננסות פנימה, לוקחות אחריות, יותר שותפות, יותר מעורבות. ברגע שאני כותבת וקוראת אני חלק, אני חלק פעיל.

על סדר נשים, כמקום לביטוי הסיפור האלטרנטיבי הנשי הנעדר, אומרת אחת המשתתפות:

ההגדה הפכה במהלך הסדר להיות סיפור עצמאי שסיפרנו לעצמנו על ליל הסדר, על יציאת מצרים שלנו, זה היה שלב נורא חזק, זה הפך להיות העניין המרכזי. העניין של להפוך את הכתיבה שלנו ואת הקולות שהשמענו לטקסט שאפשר לבנות עליו ערב... המחשבה שאפשרי להתערב בתוך הקאנון ולהגיד את שלנו על החומרים האלו שבונים את סיפור החג... זה להשמיע קול, זה ממש להשמיע קול... לפרש, לדבר על דברים חשובים לי, להזמין נשים אחרות לדבר על דברים חשובים להן, זה ממש משמעותי בעיני.³

בהתבוננות בתהליך שעברו המשתתפות שמנו לב להבדל מסוים בין הנשים הדתיות לבין הנשים החילוניות: הנשים שהגיעו מרקע חילוני יוצרות קשר עם מקורות וטקס שהיו מנוכרות אליהם, ומשייכות את הטקסט והטקס לעצמן. באותה עת הנשים המקיימות אורח חיים דתי לומדות לתפוס מקום פרשני ומוביל שלא היה פנוי בשבילן בסדר פסח. אלו וגם אלו לוקחות בהמשך את מה שספגו ואת השינוי שעברו בעצמן אל ליל הסדר המשפחתי.

ארבע בנות

המדרשים שנכתבו להגדה מבטאים קולות נשיים מגוונים, אותם אפשר לחלק על פי כמה עמדות פרשניות.⁴ האחת היא

3 עושות סדר, עמ' 125-126.

4 החלוקה כאן מבוססת על ההגדרות של ענת ישראלי, שערכה איתי את ההגדה, במאמרה 'זמציולות אותנו מן החטא: פירושים נשיים לסוגיה תלמודית', דעות 12 (2001), עמ' 16-20.

א. בחלק מהמדרשים מוחזרות דמויות נשים לסיפור יציאת מצרים, ואליהן מצטרפות נשים מובילות מההיסטוריה היהודית, המקבלות מקום והכרה:

והגדת לבתך ביום ההוא -

הגידי לה: היי למדנית וסקרנית, היי מעורה ופעילה. **כברוריה.**

הגידי לה: התאמצי! השקיעי! התמסרי! אל תוותרי! **כאשה הגדולה משונם.**

הגידי לה: היי בעלת דעה. אמרי את דעתך. אל תשבי על הגדר. עשי מעשה. **כיהודית.**

הגידי לה: אל תעמדי מנגד - הצילי נפש בעולם, ובכך תצילי עולם ומלואו. **כבת פרעה.**

הגידי לה: היי נאמנה לעמך, למשפחתך, לאימותיך. **כרות.**

הגידי לה: לכי בראש המחנה. לא במאסף, לא באמצע. וכשתהיי בראש - נגני בתוף וצאי בריקוד. **כמרים.**

הגידי לה: שפטי בשער העיר. עשי דין. עשי צדק. **כדבורה.**

הגידי לה: אל תצייתי לגזרות רעות, הקשיבי לצו מצפונך. **כפועה ושפרה.**

הגידי לה: אל תתני לאיש לעשות בגופך וביופיך כחפצו. **כושתי.**

הגידי לה: התפללי, שאלי את שעל לבך. **כחנה.**

הגידי לה: תכנני, חשבי רחוק. ראי את הנולד. עשי לך תחבולות. **כאסתר.**

הגידי לה: כבדי את אבותיך ואימותיך, נצרי את מורשתם. **כאימך.**

שרונה זילברשטיין (עמ' 38)

ב. המדרשים שאינם עוסקים ישירות בנשים מביאים, מעצם כתיבתם על ידי נשים, פרשנות הניזונה מניסיון חייהן של הנשים הכותבות, מנקודת מבטן הייחודית. נוכל למצוא בהם קריאה לשינוי סולם ערכים, לתיקון עולם, לראייה חומלת ואמפתית של הזר והשונה:

ההגדה מבקשת אותנו לספר מחדש, כאן ועכשיו, את סיפור הולדתנו, חניכתנו והתהוותנו, וכל פעם מחדש ללמוד ולהבין ולהכיל משהו נוסף, אחר, חדש, על הביוגרפיה הקולקטיבית שלנו ועל האופן שבו הביוגרפיה הזאת פועלת ומשפיעה עלינו גם עכשיו.

כמו בטיפול פסיכולוגי, אנחנו מצטוות לשוב ולהיזכר בכאבי הלידה והילדות, לחוש אותם בכל שנה מחדש, ולהעניק להם פשר ומשמעות אקטואליים.

ההגדה מספרת לנו שחויית יסוד של ניצול והתעללות מחייבת אותנו כבוגרות לא לנצל, לא להתעלל, להיות אמפתיות לחלש. והדברים מנוסחים במפורש שוב ושוב כבר בתורה "וְגַר לֹא תֹנֶה וְלֹא תִלְחָצְנֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כב, כ), ואפילו יותר מזה - "וְאַהֲבַתְּם אֶת הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים י, יט), ועוד ועוד.

המסר העל-זמני הזה נכון היום, ואולי יותר מאי-פעם, עם רבבות העובדים והעובדות הזרים החיים כאן, עם העוני הגובר, עם המוני העולים המתקשים להשתלב כאן, עם הערבים החיים בתוכנו. אבל המקום בו נדרשת האמפתיה שלנו יותר מכל, ושבנו הכי קשה וגם הכי חשוב למצוא אותה, הוא כמובן בית ובמעגלי החיים הפרטיים שלנו, עם החלש והפרטי של כל אחד מאיתנו.

הילד המורד שלי, התלמיד החלש בכיתה, המשפחה הדחוויה בקהילה, הם גרים פנימיים, הם הגרים הפרטיים שלנו, גרים המתגרים אותנו, ואותנו הנשים בפרט. הם מציגים לנו תביעה קשה ונטולת גבולות, להיות אמפתיות במקום שהכי קשה לנו להיות בו, ולתמוך במי שמלכתחילה לא בחרנו לתמוך בו.

אתגר מיגורה של הגרות - זהו בעיניי אתגר נשי עצום!

ענת ישראלי (עמ' 9)

ג. בחלק מהמדרשים נקרא על תפקידים ומצבים האופייניים לנשים - החל מהריון, לידה ואימהות, ועד לבישול, ניקיון וארגון הבית - ויחס הכותבת אליהם, ברצינות ובהומור:

והיא שעמדה

ונקתה ושטפה
וצחצחה והכשירה
והגעילה ולבנה
וכותה את עורה בסודה קאוסטית
והרסה בגדיה עם אקונומיקה
ובשלה וצלתה ואפתה
והכינה שש צלחות סדר
וערכה שלחן לשלושים איש
וכבסה וגהצה בגדי חג.
והיא שעמדה והגישה ופנתה את
הסעודה
והיא שעמדה ב"שפך חמתך"
לא הספיקה לשיר "הלל" ו"חד גדיא"
כשהניחה לרגע את הראש
ונרדמה...

ובחלומה נגלתה אליה מרים הנביאה
שבאה ללגם מכוסה
ואמרה לה - בתי,
טרם הגיע זמן חרותך!
בידוך הדבר!
הרי את מנהלת הבית,
ומנהלת טובה לא עושה הכל בעצמה,
היא מאצילה סמכיות:
חלקי מטלות לבני ביתך,
כל אחד לפי גילו ויכלתו,
כן, זה כולל גם את בעלך...
היי מוכנה לך
שלא הכל יצא משלם,
זה חלק מהחרות שלך!
הפעילי גם את האורחים
כך שתוכלי לקיים את "כלנו מסבים".
אם תשכילי לנהל כך את ביתך
יהיה פסח גם זמן חרותך,
ואולי, בפסח הבא
תשארי ערה עד "חד גדיא"...

טליה גלזר (עמ' 19)

ד. יש המבקשות לאזן ולהשלים את ההגדה המסורתית - ארבע בנות בצד ארבעת הבנים, כוס מרים לצד כוסו של אליהו, ועוד:

כנגד ארבע נשים דיברה תורה

כשעולים קולות ארבעתן בתוכי כל הזמן ובכל נושא?!
אדרבא, מוצאת אני טעם במאבק האינסופי שלי
להכיר בקיומן,
בזהותן הנפרדת, במרחב שמבקשת כל אחת מהן לעצמה,
ובאותה בת קול שלי המחברת בין כולן.
לפיכך, מודה אני לפניך בכל שנה יותר, על ריבוי הקולות,
על יציאה ממצר למרחב שלא מיוחד לשמוע.

אהובה בן אהרן (עמ' 15)

אחת חכמה אחת רשעה אחת תמימה ואחת שאינה
יודעת לשאול.
ארבע נשים שהן אחת. ארבע נשים שהן אני.
חכמה מה היא אומרת? ורשעה?
והתמימה מה? וזו שאינה יודעת לשאול?
הייתי יכולה לשים דברים בפיהן ואיני מוצאת טעם.
למה אגדיר דבריה של כל אחת מהן בנושא אחד

ה. רעיון החירות מתורגם על ידי כמה מהפרשנויות לשאלת חירותן של נשים, אז והיום. נבחנת בהם מידת החירות והשעבוד
למוסכמות חברתיות, לסדרי החברה ולעצמנו, ומוצעת לעתים דרך אחרת:

מתחלה!

בהתקדש עלינו חג החירות אנו קוראות - מתחלה!
כי עכשיו קרבנו המקום לעבודתו והשכינה פורשת
עלינו כנפיה ומצווה עלינו לספר ביציאת מצרים של
ההווייה הנשית, עד שיקים בנו "כָּלְנוּ חֲכָמוֹת, כָּלְנוּ
בְּנוֹנוֹת וְכָלְנוּ יוֹדְעוֹת אֶת הַתּוֹרָה".

רעיה אפנר (עמ' 17)

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. מחשבה זרה
שהפכה לאורח חיים ולמטבע לשון - "כָּל כְּבוֹדָה בַּת
מֶלֶךְ פְּנִימָה", "נְשִׁים דַּעְתָּן קְלָה" ו"הַמְלִיךְ בַּתוֹ תוֹרָה
כָּאֵלוֹ לְמִדָּה תְּפִלוֹת".

עובדי עבודה זרה היו אבותינו. הם הפכו עבדים
לצורת המחשבה הרואה באישה יצור ולא אדם.

יוצאת מצרים

בהגדה והיא שעמדה אפשר למצוא גם פרשנויות חדשות לפסוקי
התורה או למדרשי חז"ל, פיוטים חדשים ועוד ועוד, שקצרה
היריעה מלהביאם כאן.

המדרש הנשי-פמיניסטי, ככל מדרש אחר, אינו בא להחליף את
הכתוב המקורי אלא להוסיף עליו. המדרש מבקש לפקוח עין
שנייה מבלי לעצום את העין הראשונה, על מנת להעמיק את
הראייה ולהרחיבה. לכן החלטנו שההגדה תכלול את כל הנוסח
המסורתי, ובצדו מוצעים המדרשים החדשים.

ההגדה של פסח ארגה לתוכה במהלך הדורות קולות רבים.
בהגדה שלנו ביקשנו לטוות ולהוסיף אליה עוד חוט, החוט החסר
של נשים פועלות וגיבורות, נשים דורשות ומפרשות.

בהגדה והיא שעמדה שותפות נשים המבקשות לקחת חלק פעיל
גם בפן הרוחני של היהדות, והן מזמינות את כולנו לעשות כמותן
בליל סדר - לספר, לפרש, לדרוש ולהגיד לבניהן ולבנותיהן.

לֹא בִיד חֲזָקָה
וְלֹא בְצָרוֹעַ נְטוּיָה
וְלֹא בְמוֹרָא גְדוֹל
וְלֹא בְנִיחָיוֹת
וְלֹא בְמוֹפְתִים
אֶלָּא בְהוֹסוֹס,
בְּצַעֲדִים קְטָנִים,
בְּהוֹלֵת חֶשֶׁךְ
בְּרֶךְ
וּבְדַבְּקוֹת
וּבְכֹנֶה
וּבְדִיּוֹק
וּבְאֵהָבָה
נוֹשָׂאֵת סִימָנִים
קְטָנִים
כְּמוֹ קִמְטֵי הַזָּמָן
הָעוֹבֵר,
וְחִלּוּפֵי עוֹנוֹת,
גּוֹפֵי הַמְשַׁתְּנָה,
פְּנִינֵי גַעְגּוּעֵי.
יוֹצֵאת מִמִּצְרַיִם.

חגית אקרמן (עמ' 41)

נירה נחליאל - מנחה קבוצות לומדות ומרכזת תכניות בנושאי זהות יהודית, מגדר, קהילה וצדק חברתי, במדרשה באורנים.
ערכה את והיא שעמדה - הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש (עם ענת ישראל). שותפה בכתיבת פרשנות פמיניסטית
לתלמוד - דורשות טוב, במדרשה באורנים. בעלת תואר שלישי בביוגרפיה. גרה במצפה נטופה, נשואה ואם לחמישה.

